

Przemysław Słowiński

Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim

Polska elita w niemieckiej niewoli. O jeńcach i Oflagu II C Woldenberg w monografiach

Streszczenie

W artykule przedstawiono wyniki poszukiwań bibliograficznych zwianych z zagadnieniem Oflagu II C Woldenberg, który funkcjonował w latach 1940-1945. W niniejszym artykule omówiono publikacje monograficzne poświęcone wyżej wspomnianemu obozowi. Całość uzupełniono informacjami o innych wydawnictwach książkowych, w których poruszano problematykę tak samego obozu jak również jeńców przebywających w okresie II wojny światowej w obozie woldenberskim. Materiał stanowi kontynuację wcześniejszej publikacji pt. Jeńcy Oflagu II C w publikacjach prasowych, która ukazała się w tomie pokonferencyjnym pt. Dziedzictwo kulturowe regionu pogranicza ,T. IV pod red. E. Skorupskiej-Raczyńskiej, J. Rutkowskiej w Gorzowie Wielkopolskim w 2011.

Słowa kluczowe: Oflag IIC Woldenberg, II wojna światowa, jeńcy, historia

Jesienią 1939 roku w niemieckim Woldenbergu utworzono Stalag II C, który w kolejnym roku został przekształcony w Oflag II C Woldenberg. Był największą tego typu jednostką, w której przebywali polscy oficerowie więzieni przez III Rzeszę¹. W 1943 roku stan osobowy obozu osiągnął niemalże 6 700 osób². Blisko sześć tysięcy z nich miało stopnie oficerskie, ale większość z nich przed mobilizacją nie była na stałe związana z armią³.

Po zakończeniu II wojny światowej losy oficerów-jeńców w niewoli niemieckiej oraz dzieje miejsc-oflagów (ponieważ wielu z nich przebywało w kilku oflagach),

¹ W oflagu przebywali m.in.: Marian Brandys, Jan Chmurowicz, Franciszek Dąbrowski, Edward Fiszer, Stefan Fulkowski, Stanisław Hiszpański, Stanisław Horno Popławski, Jerzy Hryniewiecki, Jan Koecher, Ryszard Koncewicz, Władysław Kozłowski, Józef Kuropieska, Kazimierz Michałowski, Andrzej Nowicki, Eugeniusz Pichel, Adam Rapacki, Henryk Rostworowski, Kazimierz Rudzki, Mikołaj Sasykin, Marian Stępień, Stanisław Szancer, Kazimierz Świtalski, Józef Unrug, Janusz Ziejewski, Stanisław Zieliński.

² Z tej liczby blisko 700 osób stanowili szeregowi i podoficerowie.

³ Byli tam m.in.: lekarze różnych profesji, naukowcy, artyści, pedagodzy, działacze sportowi.

w których spędzili wojnę, zostały wielokrotnie opisane, zrelacjonowane tak na łamach prasy, jak też w licznych opracowaniach. Do roku 2010 opublikowano blisko czterysta publikacji, w których przedstawiano losy jeńców i Oflagu II C⁴. Zdecydowaną większość stanowią artykuły prasowe.

Literaturę będącą przedmiotem zainteresowania możemy podzielić na dwie zasadnicze części: tę, w której skupiono się wyłącznie na jeńcach i obozie woldenberskim oraz tę, w której stanowił on jeden z elementów szerszego opracowania. Cechą charakterystyczną większości powstałych do tej pory opracowań poświęconych wyłącznie jeńcom i Oflagowi II C jest podstawowy materiał, na którym je opierano, czyli relacje i wspomnienia woldenberczyków. Stanowi to zapewne wynik tego, iż wielokrotnie autorami tychże publikacji byli dawni więźniowie wymienianego oflagu, a kolejno badacze i publicyści wykorzystywali ich prace.

Najwcześniejszymi publikacjami – monografiami o tematyce woldenberskiej – były pamiętniki autorstwa m.in. Mariana Brandysa, Arkadego Brzezickiego, Andrzeja Bukowskiego, Jerzego Dyjnieckiego, Józefa Kuropieski, Wiktora Ziemińskiego⁵. Omówiono w nich podstawowe kwestie związane z funkcjonowaniem w jenieckiej rzeczywistości, widziane z własnej perspektywy.

Tom Mariana Brandysa *Wyprawa do oflagu* to wspomnienia, w których w autor przekazuje swe uczucia, refleksje nt. tego, co działo się w obozie. Publikacja ma charakter reportażu⁶. Główny bohater wraz z przyjacielem udają się po kilku latach od zakończenia wojny do Dobięgniewa. Wtedy działała już na ternie oflagu tuczarnia świń. *A co tam miało powstać?* – żartobliwie zapytywał w swej książce Brandys. W czasie spaceru po terenie obozu bohater odbywa wycieczki do przeszłości, wskazując czytelnikowi, co działo się na tej ziemi w okresie II wojny światowej. *Wyprawa do oflagu* to pierwsza książkowa publikacja wspomnień woldenberczyka, która przybrała formę reportażu.

Kolejny z autorów, Wiktor Ziemiński podzielił swą pracę na trzy wątki, które wskazał już w samym tytule *Wrzesień... Oflag... Wyzwolenie...*⁷. W pierwszym z nich opisał bezpośrednio przygotowania do wojny, walkę z Niemcami we wrześniu 1939 roku i kapitulację. Kolejno pojawia się opowieść o życiu w Oflagu II C, w której odnajdujemy rozważania na temat obozowej codzienności, nauki, rozrywek czy życia politycznego. Ostatnia część, najmniej obszerna, to opis wyzwolenia obozu i powrotu

⁴ Wśród ogółu publikacji są też takie, w których obóz woldenberski jest lapidarnie wspomniany lub tylko wymieniany, lecz nie sposób uchwycić wszystkich, dlatego też nie brano ich pod uwagę.

⁵ M. Brandys, *Wyprawa do oflagu*, Warszawa 1955; A. Brzezicki, *Woldenberczyk. Fragment wspomnień Arkadego Brzezickiego*, Warszawa 2009; A. Bukowski, *Za drutami oflagów*, Warszawa 1993, J. Dyjniecki, *Kriegsgefangener 159 wraca do domu*, Warszawa 1982, J. Kuropieska, *Obozowe refleksje*, Kraków 1985, J. Rzepecki, *Wspomnienia i przyczynki historyczne*, Warszawa 1957; A. Rzewski, *Pamiętnik jeńca*, Warszawa 1986; W. Ziemiński, *Wrzesień... Oflag... Wyzwolenie...*, Warszawa 1963.

⁶ M. Brandys, op. cit.

⁷ W. Ziemiński, op. cit.

z niego do domu. Publikacja została wzbogacona wybranymi informacjami z innych powojennych publikacji, w których poruszano tematykę woldenberską. W celu lepszego odbioru autor nadał całości formę zbeletryzowaną do tego stopnia, iż nie wszystkie występujące postacie były autentyczne.

Innym przykładem są pamiętniki autorstwa Józefa Kuropieski. Ów niezwykle płodny twórca wśród ośmiu tomów napisał również jeden poświęcony pobytowi w Oflagu II C⁸. W sposób naturalny skupił się na zasadniczych rozważaniach na temat własnych przeżyć, w części przypadków dokonując analizy przyczyn konkretnych sytuacji, które miały miejsce w oflagu. W przeciwieństwie do wspomnień Wiktora Ziemińskiego, książka nie została podzielona na rozdziały. Wspomnienia prezentowane są chronologicznie, choć nie brak miejsc, w których autor odbiegał od tej zasady.

Kuropieska ostentacyjnie podkreśla swoje lewicowe zapatrywania polityczne, niejednokrotnie próbując przekonać czytelnika, iż to jedyny słuszny nurt polityczny. Równie często podkreślania jest lewicowa orientacji polityczna innych jeńców, krytyka obozu sanacyjnego i niepocholebne opinie o osobach niebędących zwolennikami władzy ludowej, o których pisał m.in. „»prawdziwi« patrioci”, czym jako generał dywizji Wojska Polskiego znakomicie wpisywał się w nurt socjalistycznej propagandy. Fragmenty tekstu przybierają formę panegiryku i budzą wątpliwości, czy nie są dla tego celu sfabularyzowane.

Odróżniającym się przykładem memuaru byłego więźnia Oflagu II C jest książka Antoniego Borkowskiego, który wnikliwie opowiadając o swym losie, niemalże pominął czas pobytu w Woldenbergu, pomimo że przebywał tam około dwóch lat. W kilku akapitach, które poświęcił Oflagowi II C, zaprezentował wyłącznie podstawowe informacje: o tym, kiedy tam trafił i w jaki sposób opuścił obóz, wymienił także szereg nazwisk współwięźniów. O obozie nie pisał, bo jak sam podkreślił: „Jaki on był w istocie i jak wyglądało w nim życie jeńców, o tym pisano już w wielu publikacjach”⁹.

Wydaje się, iż wspomnieniami opublikowanymi przez woldenberczyka w najodleglejszym czasie od wydarzeń z okresu wojny są te, które zostały przygotowane przez Arkadego Brzezickiego w wieku 99 lat (62 lata po wyjściu z obozu), a ukazały się one w rocznicę jego setnych urodzin¹⁰. Jak autor sam zaznaczył, został zachęcony przez przyjaciół do podjęcia tego kroku, gdyż sam nie był pewien, czy własne „osiągnięcia życiowe są tej wagi, by je utrwalić i udostępnić innym”¹¹. Ta nieobszerna książka to historia, w której zawarto szkic całego życia autora. Okres woldenberski został opisany tylko w zarysie. Autor koncentrował się na niektórych wydarzeniach, jak np. spacer (na szlaku spacerowym w obozie), ewakuacja, elementy

⁸ J. Kuropieska, *Obozowe refleksje*, Warszawa 1974 oraz Kraków 1985.

⁹ A. Borkowski, *Zerwane sieci*, Warszawa 1984, s. 24.

¹⁰ A. Brzezicki, *Z mojego życia. W 100. rocznicę urodzin*, Warszawa 2007.

¹¹ Ibidem, ze wstępu.

szeroko pojmowanego życia kulturalnego, przedstawił także sylwetki niektórych z kolegów. Po dwóch latach ukazał się kolejny tomik wspomnieniowy tegoż autora, w którym umieszczono wyłącznie fragment wcześniejszej publikacji dotyczący pobytu w Woldenbergu, z tym że z odrębnym zakończeniem¹².

Przykłady wskazanych powyżej pamiętników charakteryzują się tym, iż zostały wydane przez profesjonalne wydawnictwa, m.in.: Krajową Agencję Wydawniczą czy Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, dzięki czemu materiał właściwie przygotowano pod względem edytorskim. Ocenę treści należy pozostawić opinii czytelnika. Jak sygnalizowano wcześniej, zapewne czas powstania (okres PRL-u) wpływał na to, iż odnajdujemy w nich naleciałości ideologiczne. Ponadto, wydawnictwa, co naturalne dla pamiętników, powstawały po pewnym czasie (nawet po kilku dziesięcioleciach) od opisywanych wydarzeń, stąd pewne fakty widziane z perspektywy minowych lat zapewne były komentowane odmiennie niż miałyby to miejsce na bieżąco, a ponadto nie wszystkie wydarzenia zostały zapamiętane, na co wskazują określenia typu „uczyłem się niemieckiego chyba też angielskiego” lub wyrazy wdzięczności „tym, którzy pomogli mi przypomnieć sobie pewne szczegóły”.

Swoistą cechą tychże pamiętników jest sposób pisania o współjeńcach, w stosunku do najbliższych przyjaciół używano imion, innych określano mianem „kolega”, „koleżdy” lub też podawano stopień wojskowy i nazwisko.

Wspomnienia woldenberczyków drukiem ukazywały się także w znaczącej liczbie w prasie – w takich periodykach, jak m.in. „Głos Szczeciński”, „Nadodrze”, „Za Wolność i Lud”, „Zielony Sztandar”, „Życie Warszawy” i inne¹³.

Swoistym dopełnieniem wspomnień jeńców była publikacja autorstwa Christiana Christiansena, duńskiego pastora odwiedzającego i pomagającego polskim jeńcom, który uzewnętrzniając swoje przeżycia, pokazał niedolę jeniecką z perspektywy osoby zza drutów mogącej w każdej chwili opuścić to miejsce, a jednocześnie identyfikującej się z losem polskiego oficera¹⁴.

Wielu woldenberczyków nie pozostawiło po sobie spisanych za życia wspomnień, pomimo tego przetrwały one w pamięci potomków i przyjaciół, którzy

¹² *Woldenberczyk. Fragment wspomnień Arkadego Brzezickiego*, Warszawa 2009. A. Brzezicki podzielił się jeszcze swymi wspomnieniami nt. sportu w oflagu II C, publikując: *Za drutami*, [w:] *Olimpijskie laury*, Warszawa 1980.

¹³ Np.: E. Ginalski, *Najpiękniejsza choinka*, „Za Wolność i Lud” 1965, nr 24; K. Górski, *Uniwersytet za drutami*, „Nadodrze” 1974, nr 1; A. Grzesik, *Olimpiada za drutami*, „Dziennik Ludowy” 1983, nr 56; J. Hryniewiecki, *Najdziwniejsza gwiazdka*, „Życie Warszawy” 1972, nr 306-307; T. Karbowski, *Droga żołnierza polskiego ku oswobodzonej ojczyźnie*, „Gazeta Robotnicza” 1945, nr 17; Z. Kręgielski, *Pod groźą kary śmierci*, „Głos Szczeciński” 1983, nr 213; M. Krzymiński, *Byłem Woldenberczykiem (!)*, „Zielony Sztandar” 1969, nr 9; E. Łukasiewicz, *Wspomnienia dotyczące pracy Koła Geodetów w obozie*, „Przegląd Geodezyjny” 1946, nr 1; W. Malinowski, *Pierwsze dni wolności*, „Żołnierz Wolności” 1965, nr 22; J. Podgórczyński, *Była to biblioteka niezwykła*, „Za Wolność i Lud” 1987, nr 39; J. Rataj, *Nareszcie przyszła wolność*, „Za Wolność i Lud” 1975, nr 15; W. Rytwiński, *Jak drewniany „mauser” pomógł jeńcom w ucieczce z oflagu*, „Echo Dnia” 1973, nr 12; S. Stefanowicz, *Pluton „R”*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 2001, nr 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41.

¹⁴ C. Christinasen, *Seven years among prisoners of war*, Athens OH 1994.

podejmują wysiłek utrwalenia tego dziedzictwa. Nieliczne, jak do tej pory, są publikacje, które zostały zebrane, opracowane i opublikowane przez członków rodziny lub przyjaciół. Przykładem takiej inicjatywy jest *Wspomnienie o ppor. Waławie Mikołaju Dembku*, spisane przez syna Wiesława Dembka¹⁵. To jedna z najnowszych publikacji, w której dotknięto tematu jeńców i Oflagu II C, choć nie jest wyłącznie temu poświęcona. W książce zawarto historię całego życia podporucznika, niemniej jednak w znacznej części skoncentrowano się na latach wojennych. Zaletą publikacji jest wykorzystanie pamiątek będących w posiadaniu rodziny, jak listy czy fotografie, których reprodukcje zamieszczono na poszczególnych kartach książki. W archiwum rodzinnym państwa Dembków zachowała się cała korespondencja obozowa, która stanowiła istotny element materiałów źródłowych. Całość ma charakter gawędy uprawianej w rodzinnym gronie.

Publikacja powstała po wizycie syna ppor. Waławia Dembka w Muzeum Woldenberczyków, gdzie spotkał się z kierującą tą placówką Ireną Zmaczyńską, która to nakłoniła go do napisania „życiorysu Ojca”. Autor podkreślił, iż publikacja została „pomyślana jako przekaz dla potomków (wnuków, prawnuków) Waławia i Jadwigi, dla których osoby przodków stałyby się zapewne z czasem zupełnie nieczytelne”¹⁶. Cel szczytny, a forma realizacji niecodzienna. Nakład tej niewielkiej książeczki (100 szt.) zapewne zostanie właściwie wykorzystany.

Innym przykładem są opracowane wspomnienia Jerzego Fularskiego. Ta publikacja to wynik zaangażowania przyjaciół¹⁷. Jak napisano we wstępie, książka „powstała z potrzeby serca”. Treść książki stanowią wspomnienia nagrane i zebrane przez dwoje żytych z bohaterem przyjaciół od roku 2007 do 2009. Zredagowane wypowiedzi podzielono na rozdziały, w których opisane zostały losy bohatera tak z czasów przed 1939 rokiem, II wojny światowej, jak okresu późniejszego. Zebrane wypowiedzi na poszczególne tematy mniej lub bardziej zręcznie połączono w jedną całość, próbując zachować właściwą chronologię, a dla uatrakcyjnienia wzbogacono fotografiami oraz informacjami z innych publikacji. Po przeczytaniu tomu mogą pojawić się pytania o metodologię badań i warsztat, czy nawet wątpliwej jakości korektę tekstu. Książka, co raczej klóci się z cytowaną wyżej potrzebą serca, jest sprzedawana w czasie urządzanych spotkań promocyjnych na terenie województwa lubuskiego, a być może i dalej. W tym miejscu należy zadać sobie pytanie o celowość takich publikacji. Wspomnienia, które zostały nagromadzone, są cenne i ważne, by nie zaginęły, natomiast przystępując do tak ambitnego zadania, twórca winien mierzyć zamiary na możliwości. Jeśli „potrzeba serca” laika jest na tyle silna, a umiejętności niewystarczające, niech w podobnych przypadkach czuwają nad wszystkim fachowcy.

¹⁵ W. Dembek, *Wspomnienie o ppor. Waławie Mikołaju Dembku*, Warszawa 2010.

¹⁶ Ustalenia na podstawie korespondencji z autorem.

¹⁷ J. Fularski, *Według gwiazd na wschód. Moja ucieczka z oflagu i inne przeżycia*, oprac. W. Wróblewski, Międzychód, [brak roku wydania].

Jak już wspomniano, zdecydowana większość omawianych w niniejszym artykule publikacji powstała kilka, a nawet kilkadziesiąt lat po wojnie. Nieliczne są te, których treści były spisywane na bieżąco w okresie II wojny światowej. Egzemplifikacją tego typu książek są dzienniki oficerów pisane w oflagach. W tych wypadkach walor, którego nie można przecenić, to czas powstania i fakt, że były spisywane w wyniku bieżącej potrzeby, a nie jako teksty dla przyszłej publikacji, dzięki czemu zostały w nich uchwycone rzeczywiste, występujące przy konkretnych wydarzeniach emocje i refleksje autorów.

Znakomitym przykładem publikacji zawierającej dzienniki jenieckie jest tom opracowany przez Wojciecha Lewickiego. *Dzienniki jenieckie* to książka, w której zawarto pełne wersje trzech dzienników: ppłk. dypl. Adama Lewickiego (jeniec oflagów X B Nieburg, X A Itzehoe, X A Sandbostel, X C Lübeck, VI B Dösel), mjr. Jerzego Żuromskiego (jeniec oflagów IV D Elsterhorst, IV C Colditz, II A Prenzlau, II E Neubrandenburg) i por. rez. Stefana de Lendorff-Koszowicza (jeniec oflagów XII A Hadamar, VII A Murnau)¹⁸. Ponieważ maszynopis dziennika ppor. rez. Józefa Bohatkiewicza (jeniec oflagów II B Arnswalde, II C Woldenberg, X D Fischbeck) obejmował ponad 1000 stron w maszynopisie (autor prowadził swe zapiski prawie każdego dnia przez kilkuletni okres niewoli), jego treść została okrojona. Jak zaznaczył we wstępie redaktor tomu, w tym przypadku nie włączył do publikacji zapisków dotyczących: pogody, snów, cytatów z otrzymanych listów itp., jednocześnie starając się zachować charakter dziennika. W wydanym materiale została zachowana oryginalna pisownia, a jedynie poprawiono zapis nazw geograficznych i ujednolicono datację. Ze względu na różnorodną czytelność wpisów, znajdujące się w nich nazwiska umieszczano w tekście po potwierdzeniu ich w innych źródłach. *Dzienniki jenieckie* to znakomite źródło wiedzy nie tylko o czterech autorach tych tekstów, ale także innych jeńcach przebywających w niewoli niemieckiej i obozach, gdyż znalazły się w tej publikacji informacje aż z 14 oflagów. Książka została dobrze przygotowana pod względem edytorskim i technicznym. Tekst wzbogacono ciekawymi ilustracjami odnoszącymi się do komentowanych na poszczególnych stronach wydarzeń. Jest znakomitym źródłem dla badaczy podejmujących tematykę jeniecką.

Kolejnym przykładem tego typu literatury jest dziennik Andrzeja Bukowskiego (jeniec oflagów XI B Braunschweig, II C Woldenberg, VII A Murnau)¹⁹. Materiał został przygotowany do druku przez samego autora. Do oryginalnego tekstu zostały wprowadzone niewielkie poprawki związane z poprawnością językową, a ponadto – jak przyznał sam autor – ze względu na upływ czasu nie był w stanie rozszyfrować wszystkich zastosowanych skrótów. Publikacja ta zwiera opis wydarzeń od 30 sierpnia 1939 roku do 1 lipca 1945 roku. Podobnie jak wyżej wspomniane *Dzienniki*, tekst zaopatrzone w szereg przypisów, objaśniających dodatkowo niektóre fragmenty.

¹⁸ *Dzienniki jenieckie polskich oficerów w niewoli Wehrmachtu*, oprac. W. Lewicki, Warszawa 2007.

¹⁹ A. Bukowski, *Za drutami oflagów. Dziennik oficera 1939-1945*, Warszawa 1993.

Przy zachowaniu pierwotnego układu zapisów całość została podzielona na sześć rozdziałów, których tytuły charakteryzują zawarte w nich myśli. Istotne w tej publikacji jest również to, iż znalazły się w niej nie tylko osobiste refleksje, ale także pełna treść dokumentów, utworów literackich obrazujących wcześniej spisany tekst. Ten obszerny tom to kolejny przykład szczegółowego i cennego źródła informacji dotyczącego życia polskich oficerów w oflagach²⁰.

Poza wyżej wskazanymi egzemplifikacjami publikacji wspomnieniowych do lat siedemdziesiątych nie pojawiło się żadne opracowanie, w którym podjęto by w sposób ogólny zagadnienie jeńców przebywających w Oflagu II C.

W 1971 roku opublikowano *Oflag II C Woldenberg* autorstwa Józefa Bohatkiewicza. Była to pierwsza monografia, w której całościowo zrelacjonowano wydarzenia z lat 1940-1945 z interesującego nas oflagu. Jak wyżej wspomniano, autor był jeńcem m.in. tego obozu, dlatego też czerpał informacje w głównej mierze z własnych doświadczeń, pomimo tego autor nie stawiał w tekście wyłącznie na osobistą refleksję, a relacjonując wydarzenia wielokrotnie przedstawiał wnioski i uogólnienia, starając się dystansować od własnych emocji tak, by treść miała charakter jak najbardziej obiektywny. Cała książka została wzbogacona także wspomnieniami innych oficerów przebywających wraz z Bohatkiewiczem w Oflagu II C. Rozważania, które stanowią meritum pracy, skupiono wokół takich zagadnień, jak: warunki bytowe, w jakich egzystowali jeńcy, a w tym zakresie – realizacja wymogów konwencji genewskiej, wyżywienie i zaopatrzenie, służba zdrowia; praca kulturalno-oświatowa (w tym teatr, plastyka, muzyka, literatura, życie towarzyskie, nauka); konspiracja, tu głównie omówienie działalności plutonu „R”, batalionu „Odra”, ucieczek. W niewielkiej części opracowanie zostało poświęcone zagadnieniu działalności politycznej w obozie i jego ewakuacji w styczniu 1945 roku. Praca ta nie jest obszerna, stąd część momentów historii oflagu została pominięta. Była to pierwsza próba podsumowania historii Oflagu II C. Jak pisał we wstępie autor, miał nadzieję, iż poprzez tę publikację przybliży zagadnienie czytelnikowi – „«rzuci na nie snop światła», który zorientuje dociekliwego odbiorcę, i zachęci do poznania naszego wysiłku zbrojnego i pracy w niewoli”²¹. Józef Bohatkiewicz tak przed, jak i po

²⁰ A. Bukowski swymi doświadczeniami z lat wojny dzielił się także w innych publikacjach: *Literatura za drutami Oflagu II C Woldenberg: z dziennika obozowego*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne”, 1986 nr 30; *Strzelanie do bezbronnych jeńców*, „Dziennik Bałtycki Rejsy”, nr 31/1983; *Trudna droga do wolności*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne”, nr 30/1986.

²¹ J. Bohatkiewicz, *Oflag II C Woldenberg*, Warszawa 1971, s. 7. Uwagi nt. obozu jenieckiego II C autorstwa A.W. Walczaka zamieszczone w „Nadodrze” 1972, nr 23 wzbogacone cytatami z recenzji J. Olesika dotyczącej książki autorstwa J. Bohatkiewicza wywołały oburzenie S. Kotarskiego, który w liście do redakcji wytknął błędy obu recenzentom. Por. J. Olesik, *Na marginesie książki...*, „Przegląd Lubuski” 1971, nr 4; A.W. Walczak, *Uzasadniony awans*, „Nadodrze” 1972, nr 23. Zob. także recenzję (nt. J. Bohatkiewicz, *Oflag II C Woldenberg*) *Oflag II C*, „Za Wolność i Lud” 19.04.1971, nr 25.

opublikowaniu monografii wracał do tematu woldenberskiego w artykułach zamieszczanych na łamach prasy²².

Kolejne opracowanie, „Oflag II C Woldenberg”, które opublikowano ponad dekadę później, podobnie jak wcześniejsze, stanowiło także wynik pracy woldenberczyków²³. Tym razem jednak kształt publikacji kreował zespół, który przyczynił się do powstania obszerniejszej pracy prezentującej poszczególne problemy w pełniejszy sposób. Redaktorem tomu początkowo był Stefan Kotarski, działacz Koła Nauczycielskiego w obozie. Po jego nagłej śmierci funkcję tę przejął Marian Wadecki. Zachowana dokumentacja odnosząca się do prac redakcyjnych wskazuje, iż monografia powstawała przez ponad dziesięć lat. Trudności wydawnicze sprawiły, iż pierwotny tekst został znacznie skrócony²⁴. Jest to ważna publikacja w zakresie omawianej tematyki. Zespół redakcyjny, jak napisano we wstępie, oddał „tę książkę przede wszystkim kolegom woldenberczykom jako pamiątkę przeżyć”, w dalszej kolejności ogółowi czytelników w celu przybliżenia wydarzeń tamtych czasów, a historykom – jako przyczynek do badań.

W poszczególnych rozdziałach podjęto m.in. zagadnienia samorządu jenieckiego, życia codziennego, konspiracji, ucieczek, oświaty, kultury, sztuki, sportu, obozowych środków płatniczych, poczty obozowej, ewakuacji obozu. Publikacja została wzbogacona planem sytuacyjnym obozu odwzorowanym z pamięci oraz szeregiem zestawień liczbowych pozwalających scharakteryzować jeńców oflagu. Ponadto, w tabelach ujęto dane o najstarszych obozu, niemieckich komendantach czy liczbie zabitych²⁵. Zamieszczona została także bibliografia zawierająca około dwustu pozycji, które autorzy określili jako istotniejsze. W tym wypadku, choć praca powstawała na podstawie własnych przeżyć, poszczególni piszący, tworząc wybrane fragmenty publikacji, formowali ogólne wnioski, nie uwidaczniali w tekście własnych szczegółowych wspomnień. Publikacja charakteryzuje się znaczącą objętością, przez co także większą szczegółowością.

Dawni jeńcy Oflagu II C tworzyli także monografie, w których skupiali się na wybranym fragmencie historii jenieckiego życia, czego przykładem jest opracowanie Henryka Tomiczka i Mirona Zarudzkiego, *Jeniecka konspiracja wojskowa w oflagu*

²² Np.: *Kriegsgefangegepost*, „Rocznik Nauczycielski” 1969-1970; *Ogródek jeniecki*, „Wiadomości Zachodnie” 1965, nr 26; *Ostatnia Wielkanoc w oflagu*, „Głos Tygodnia” 1964, nr 13; *Ostatnia Wielkanoc w Woldenbergu*, „Wrocławski Tygodnik Katolicki” 1968, nr 15; *Pluton „R”*, „Wrocławski Tygodnik Katolicki” 1965, nr 16; *Za drutami obozu jenieckiego oflag II C w Woldenbergu*, „Kierunki” 1983, nr 8; *Za Odra i Łabą*, „Przegląd Lubuski” 1972, nr 1; *Życie kulturalne i nauka w oflagu II C Woldenberg*, „Łambinowicki Rocznik Muzealny” 1983, t. 6; *Jeńcy wojenni w latach II wojny światowej*; *Życie kulturalne w oflagu II C Woldenberg*, „Kierunki” 1969, nr 6; *Ostatnia Wielkanoc na Majdanku... i Woldenbergu*, „Słowo Powszechne” 1974, nr 86 [współaut. S. Perzanowska].

²³ E., *Oflag II C Woldenberg*, kom. red. E.Ginalski, S. Kotorski, M. Okołowicz i in., Warszawa 1984.

²⁴ Archiwum Muzeum Woldenberczyków w Dobięgniewie, Materiały dotyczące publikacji książki *Oflag II C Woldenberg*.

²⁵ Najstarszy obozu – funkcyja w samorządzie jenieckim inaczej komendant.

II C Woldenberg. Autorzy zaznaczyli, że stanowi ona autobiograficzną opowieść, uzupełnioną wspomnieniami obozowych kompanów. Sami twórcy sytuowali swą książkę w przedziale wydawnictw popularnonaukowych. Monografia stanowi dokumentację fascynującej części historii, m.in. ucieczek z obozu, pozyskiwania i użytkowania odbiorników radiowych, budowy, wyposażenia i toku służby w podziemnym schronie radarowym Hades, gromadzenia broni i przygotowania do ewentualnej walki, koncepcji samoobrony jenieckiej, a także polskiej obozowej służby zdrowia, szkoleń wojskowych, życia kulturalnego, religijnego, edukacji, sportu oraz ewakuacji obozu²⁶. Publikację wzbogacono planami i schematami obrazującymi konspirację obozową oraz uzupełniono znaczną liczbą przypisów. Fachowo przygotowana bibliografia zawiera kilkadziesiąt pozycji oraz zbliżoną liczbę relacji. Podobnie jak w pozostałych przypadkach, publikacja zawiera fotografie²⁷.

Nie była to pierwsza książka, w której opisano konspirację w Oflagu II C. Niemal dwadzieścia lat wcześniej ukazał się *Pluton „R”* Witolda Tyrakowskiego²⁸. Publikacja została wydana w serii przygotowanej przez Ministerstwo Obrony Narodowej pod hasłem *Druga Wojna Światowa. Bohaterowie. Operacje. Kulisy, czyli tzw. Seria z Tygrysem*. Zbeletryzowana forma tekstu oraz sposób prowadzenia narracji powoduje, że książkę czyta się niczym powieść, dzięki niej można poznać tajniki ścisłej konspiracji związanej z prowadzeniem nasłuchu radiowego w obozie.

Przytoczone powyżej teksty stanowią najobszerniejsze opracowania dotyczące działalności konspiracyjnej w Oflagu II C, powstałe do tej pory. Poza nimi informacje na ten temat pojawiały się w różnym zakresie we wszystkich zaprezentowanych w niniejszym artykule publikacjach oraz tekstach prasowych.

²⁶ H. Tomiczek, M.S. Zarudzki, *Jeniecka konspiracja wojskowa w oflagu II C Woldenberg*, Poznań 1989.

²⁷ Wspomnienia, refleksje na temat pobytu w Oflagu II C autorzy publikacji utrwaliли także w licznych artykułach. H. Tomiczek, *Drewniane zegary Juliusza Podgórskiego*, „Za Wolność i Lud” 1985, nr 38; *Kres woldenberskiej gehenny*, „Tygodnik Demokratyczny” 1986, nr 16; *O spółdzielczości w oflagu II C Woldenberg-Dobiegniew*, „Spółdzielczy Kwartalnik Naukowy” 1983, nr 2; *Ocalić od zapomnienia*, „Rolnik Spółdzielca” 1980, nr 39; *Oflag II C pamiętał o Trzecim Maja*, „Niepodległość i Pamięć” 2000, nr 1; *Podchorążowie w jenieckim ruchu sportowym w stalagu II A i oflagu II C*, „Łambinowicki Rocznik Muzealny” 1984, t. 7: *Jeńcy wojenni w niewoli Wehrmachtu; Polscy żołnierze pochodzenia żydowskiego w niewoli Wehrmachtu 1939-1945*, „Biuletyn ZBOWiD” 1988, nr 1-2; *Strach i bezprawie*, „Tygodnik Demokratyczny” 1989, nr 24; *W oflagu II C Woldenberg*, „Tygodnik Demokratyczny” 1983, nr 7; *Woldenberczycy*, „Kombatant” 1992, nr 9-10; *Woldenberski oddźwięk Katynia*, „Tygodnik Demokratyczny” 1989, nr 14; *Życie religijne w niemieckiej niewoli*, „Polska Zbrojna” 1991, nr 51; *Życie religijne żołnierzy polskich w niewoli niemieckiej 1939-1945*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1993, nr 3. M. Zarudzki, *Artylerzyści w jenieckim ruchu oporu*, „Artyleryjskie Zeszyty Popularnonaukowe” 1982, nr 35-36; *Czy obozowe zakamarki kryją jeszcze nieznanne historykom tajemnice?*, „Dziennik Toruński” 1983, nr 177; *Dzieje oflagu II C*, „Za Wolność i Lud” 1988, nr 33; *Ostatni artylerzysta kampanii wrześniowej*, „Dziennik Toruński” 1982, nr 217; *Ruch oporu w obozie jenieckim w Dobiegniewie*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1978, nr 2; *Woldenberski pluton „R”*, „Wrocławski Tygodnik Katolicki” 1975, nr 9; *Za drutami II C*, „Dziennik Toruński” 1983, nr 5; *Za drutami II C*, „Za Wolność i Lud” 1983, nr 37, 38, 39, 41, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52; 1984, nr 1, 2, 3.

²⁸ W. Tyrakowski, *Pluton „R”*, Warszawa 1970.

Pierwszą monografią poświęconą wyłącznie obozowi II C i jeńcom tam przebywającym, która nie została napisana przez byłego jeńca, jest *Oflag II C Woldenberg* Jana Olesika²⁹. Publikacja uzyskała bardzo pochlebny recenzję wydawniczą płk. prof. Eugeniusza Kozłowskiego, a w prasie określono ją jako „szczególnie cenną”³⁰. Wskazany materiał badawczy, na którym została oparta praca, były opublikowane wcześniej wspomnienia, opracowania na temat Oflagu II C oraz zebrane przez autora monografii wspomnienia i relacje woldenberczyków. Istotnym mankamentem pracy jest uwzględnienie tylko w znikomym, wręcz incydentalnym stopniu zasobów archiwalnych. W tym zakresie powinny zostać wykorzystane choćby archiwalia Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Opolu Łambinowicach. Ich brak jest zaskakujący, gdyż zasoby te stanowią podstawowy materiał badawczy. Podobnie nie zostały użyte materiały znajdujące się w posiadaniu Polskiego Czerwonego Krzyża, Międzynarodowego Krzyża. Wydaje się, iż czas powstania monografii może usprawiedliwiać jedynie brak archiwaliów z niemieckiego Bundesarchiv. Jan Olesik przez wiele lat zajmował się tematyką obozu w Woldenbergu, czego wynikiem były liczne na publikacje. Szkoda, że tak obszerna monografia jest w znaczącej mierze powieleniem, niejednokrotnie dokładnym, wcześniejszych artykułów autora³¹.

Powyżej omówione publikacje w większości przytaczane są jako kanon literatury nt. Oflagu II C Woldenberg i jeńców tam przebywających. Pomimo znaczącej ich liczby pozostaje grupa zagadnień, które można uzupełnić, przedstawić w nowym świetle, np. dokumentów archiwalnych.

Pielęgnacja pamięci i popularyzacja wiedzy o wydarzeniach z Dobiegniewa lat II wojny światowej jest niezwykle ważnym zadaniem. Zdawali sobie sprawę z tego woldenberczycy. Czynili to m.in. poprzez zakładane w całej Polsce Kluby Woldenberczyków, Fundację Woldenberczyków itd. Zdają sobie również z tego sprawę obecne władze gminy Dobiegniew, dzięki którym funkcjonuje Muzeum Woldenberczyków. W czasach niełatwych dla kultury samorząd znajduje pieniądze na stu procentowe dotowanie działalności tej placówki. Pracownicy muzeum organizują lekcje, konferencje naukowe i popularne oraz Konkurs Poezji Oflagu II Woldenberg (do roku 2011 dziewięć edycji). Powstają wydawnictwa książkowe. W 2009 roku z inicjatywy władz Dobiegniewa i czynnie działającego na rzecz popularyzacji wiedzy o wydarzeniach w Woldenbergu z lat II wojny światowej Andrzeja Toczewskiego powstała książeczka, w której w przystępny sposób przedstawiono zarys historii Oflagu

²⁹ J. Olesik, *Oflag II C Woldenberg*, Warszawa 1988.

³⁰ A. Toczewski, *Zanim ukarze się książka „Dzieje oflagu II C”*, „Za Wolność i Lud” 1989, nr 22.

³¹ Por. np. *Działalność oświatowo-naukowa w oflagu II C Woldenberg*, „Rocznik Lubuski” 1978, t. 10; *Ewakuacja oflagu II C Woldenberg*, „Rocznik Lubuski” 1986, t. 14; *Konspiracja wojskowa i życie polityczne w oflagu II C Woldenberg*, „Zeszyty Gorzowskie” 1979, nr 4; *Przestępstwa i zbrodnie Wehrmachtu na jeńcach wojennych oflagu II C Woldenberg*, „Przegląd Lubuski” 1977, nr 1; *Teatr obozowy w oflagu II C Woldenberg*, „Przegląd Lubuski” 1973, nr 1; *Twórczość artystyczna w oflagu II C Woldenberg*, „Przegląd Lubuski” 1974, nr 2;

II C³². Książka ma charakter popularno-naukowego przewodnika po historii oflagu dla odwiedzających Muzeum Woldenberczyków. Pomysł ten wydaje się znakomicie sprawdzać jako metoda na utrwalenie wspomnień i wiedzy po wizycie w muzeum.

Znaczący dorobek w utrwalaniu dziedzictwa Oflagu II C ma Komisja Krajowa Woldenberczyków w Dobiegniewie, która w swej szerokiej działalności podjęła także aktywność w zakresie przygotowania opracowań, których autorami byli dawni jeńcy Oflagu II C, m.in. Konrad Górski, Henryk Tomiczek, Wacław Kotański. Wśród podjętych zagadnień znalazły się rozważania m.in. o: życiu religijnym, stanie osobowym obozu, konspiracji, ucieczkach, pomocy Międzynarodowego Czerwonego Krzyża, poezji, nauce³³. Były to zeszyty, w których umieszczano przygotowany na wybrany temat materiał, w postaci dokumentów, wspomnień, artykułów prasowych. Ponieważ publikacje przygotowywano własnym sumptem, były one powielane w punktach kserograficznych, stąd też ich niewielki nakład, a strona techniczna dość słaba. Nie wpłynęło to jednak na ogólną wartość wydawnictw, które są ciekawym i przydatnym materiałem. Są także dowodem zaangażowania środowiska woldenberczyków.

Problematyka woldenberska została także uchwycona w opracowaniach, w których obóz jeniecki II C stanowił nie główny, a tylko jeden z wątków. Taką monografią jest praca Juliusza Pollacka *Jeńcy polscy w hitlerowskiej niewoli*³⁴. Autorem opracowania jest ponownie były jeńiec wojenny, w tym wypadku oflagów II B i II D, a więc zlokalizowanych na obszarze tego samego okręgu wojskowego, co oflag II C. Praca wydana w 1982 roku została poświęcona polskim jeńcom wojennym w niewoli hitlerowskiej, a także ich życiu i walce. To dość obszerne studium, w którym odniesiono się do takich zagadnień, jak: hitlerowski system jeniecki, ruch oporu w obozach, działalność kulturalna, oświatowa, sportowa. Ponieważ jest to praca byłego jeńca, można domniemywać, iż wpłynęło to na dobór materiału, na podstawie którego opracowano tekst. W bibliografii znajdujemy wspomnienia autora i innych jeńców, a także prasę obozową, dokumentację Międzynarodowego Czerwonego Krzyża i Polskiego Czerwonego Krzyża oraz wybrane opracowania. Niestety, nie zostało to

³² A. Toczewski, *Oflag II C Woldenberg w Dobiegniewie*, Dobiegniew 2009.

³³ Np.: F. Banach, *Życie jeńców polskich w obozie Woldenberg 1940-1945*, Dobiegniew-Warszawa 1996; B. Drzyzga, *Drogi do wolności: ucieczki z oflagu II C Woldenberg do AK*, Dobiegniew-Warszawa 1996; W. Kotański, *Kronika środowiska Woldenberczyków (!) Pomorza Zachodniego w Szczecinie: 1956-1981*, Dobiegniew-Warszawa 1996; *Migawki z życia obozowego. Oflag II C – Woldenberg N/m 1940-1945. Dodatek do woldenberskich zeszytów wydany z okazji XIV Krajowego Zjazdu Woldenberczyków dn. 8-9.09. 1995 r. w Dobiegniewie dn. 10.09.1995 r. w Barlinku-Dziedzicach*, Dobiegniew-Barlinek-Dziedzice 1995; *Walka Woldenberczyków (!) z III Rzeszą 1939-1945*, Dobiegniew-Warszawa 1998; „Wizytacja oflagu II C Woldenberg przez wizytatorów Międzynarodowego Czerwonego Krzyża Genewa-Szwajcaria w latach II wojny światowej”, materiał zebrany przez W. Kotańskiego, Dobiegniew-Warszawa 1997, z. 25; *Życie religijne w Ofl.[agu] II C – Woldenberg 1940-1945*, materiał zebrany przez W. Kotańskiego, Dobiegniew-Warszawa 1992; A. Zaćmiński, *Życie polskie w oflagu II C – Woldenberg*, Dobiegniew-Warszawa 1997.

³⁴ J. Pollack, *Jeńcy polscy w hitlerowskiej niewoli*, Warszawa 1982.

dostatecznie uwidocznione w nielicznych przypisach. Kolejny raz nie zostały wykorzystane zasoby archiwalne.

Kolejna monografia, w której także została poruszona tematyka polskich oficerów w niemieckiej niewoli, została przygotowana przez Danutę Kisielewicz. W tym wnikliwym opracowaniu przedstawiono szerokie spektrum zagadnienia, dzięki czemu możemy poznać los polskich oficerów więzionych przez reżim niemiecki, a także radziecki w okresie II wojny światowej. Autorka, podejmując tak ważne zagadnienie w swej pracy, skrupulatnie przedstawiła następujące zagadnienia: los polskich oficerów w czasie II wojny światowej, hitlerowski system jeniecki, politykę Wehrmachtu wobec polskich oficerów przebywających w niewoli, organizację życia w oflagach, działalność oświatową, kulturalną, a także zagadnienie konspiracji jenieckiej i wyzwolenia obozów. Monografię charakteryzuje wykorzystanie bogatej literatury przedmiotu, szerokiej bazy materiałów źródłowych i archiwalnych polskich oraz – co bardzo ważne – archiwaliów niemieckich³⁵. Jest to bardzo cenna publikacja, która uzupełniła występującą do tej pory lukę w piśmiennictwie poświęconemu jeniectwu w okresie II wojny światowej.

W obozie jenieckim II C pomimo naturalnych ograniczeń kwitło życie kulturalne. Działały orkiestry, teatry, powstawały utwory literackie i inne dzieła. Ta wspaniała twórczość została niejednokrotnie opisana w artykułach, a także monografiach podejmujących problematykę funkcjonowania kultury w okresie okupacji, m.in. autorstwa Tadeusza Gasztolda, Janiny Jaworskiej, Jadwigi Korzeniowskiej, Stanisława Piekarskiego; Anny Boruń- Stelmaszczyk³⁶. Ponadto, na temat woldneberskich twórców kultury działających w okresie okupacji, jak i po jej zakończeniu odnajdujemy informacje w almanachach, słownikach itp.³⁷ Niezwykłym uzupełnieniem wskazanych już opracowań naukowych i popularnych są opublikowane tomy, w których znalazły się również utwory literackie powstałe w Oflagu II C lub w wyniku pobytu w tamtym miejscu³⁸.

³⁵ D. Kisielewicz, *Oficerowie polscy w niewoli niemieckiej w czasie II wojny światowej*, Opole 1998. D. Kisielewicz na temat zagadnień związanych z oflagiem II C pisała także w: *Olimpiada za drutami*, „Polska Zbrojna” 1996, nr 134; *Sesja popularnonaukowa na temat: konspiracja wojskowa w Oflagu II C w latach 1940-1945 (Łambinowice 31 V-1 VI 1984)*, „Łambinowicki Rocznik Muzealny” 1985, t. 9: *Jeńcy wojenni w niewoli Wehrmachtu*; *Żydzi polscy w obozach jenieckich Rzeszy Niemieckiej w czasie II wojny światowej*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1999, nr 3.

³⁶ T. Gasztold, *Życie kulturalne w obozach jeńców wojennych na Pomorzu Zachodnim w latach 1939-1945*, Koszalin 1977; J. Jaworska, *Polska sztuka walcząca 1939-1945*, Warszawa 1985; J. Korzeniowska, *Melpomena walcząca*, Warszawa 1977; S. Piekarski, *Polskie teatry jenieckie w Niemczech 1939-1945*, t. 1, Warszawa 2001.

³⁷ Np. H. Grajewski, Józef Litwin, *Polski słownik biograficzny*, 1972, t. XVII; *Polscy pisarze współcześni* autorstwa L. Bartelskiego, *Słownik artystów plastyków*, Warszawa 1972.

³⁸ A. Bukowski, *Sercem po ugorze. Wiersze obozowe*, Toruń-Gdańsk 1989; *Drut opasał w krąg. Antologia poezji jenieckiej z lat 1939-1945*, wybór i oprac. R. Bednorz, Opole-Częstochowa 1984; A. Nowicki-Siła, *Obóz jeńców II C*, Kraków 1970; A. Ostoja, *Tirolinka*, Łódź 1968; M. Starzyńska, *Legenda lat czterdziestych*, Warszawa 1971; W. Wirpsza, *Pomarańcze na drutach*, Warszawa 1964.

Niezwykła dwujęzyczna (języki polski i angielski) publikacja podnosząca tematykę obozów jenieckich została przygotowana przez zespół: Magdalena Kruk-Kuchcińska, Violetta Rezler-Wasielewska, Anna Wickiewicz³⁹. Wykorzystano w niej rysunki jeńców oflagów i stalagów, autorstwa m.in.: Czesława Andrysiaka, Andrew Caeswell'a, Franka Earlstone'a Hughes'a, (imię nieznane) Kozłowskiego, Stanisława Niczewskiego, Ottona Rocznioka, Stanisława Trziela, Włodzimierza Wychodcewa⁴⁰. Prace o charakterze satyry w znakomity sposób ukazały problemy egzystencji jenieckiej. Ta publikacja została uzupełniona komentarzami wprowadzającymi czytelnika w tematykę prac oraz oryginalnymi fotografiami obrazującymi analogiczne sytuacje, jak przedstawione na poszczególnych rysunkach. Oryginalne i godne polecenia wydawnictwo powstało jako element projektu realizowanego przez Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Opolu-Łambinowicach.

Poza omówionymi monografiami, jak zaznaczono na wstępie niniejszego artykułu, wielokrotnie tematyka woldenberska była tematami licznych popularnych publikacji w periodykach. Zarówno w czasopismach specjalistycznych⁴¹, jaki

³⁹ M. Kruk-Kuchcińska, V. Rezler-Wasielewska, A. Wickiewicz, *W krzywym zwierciadle. Jeńcy wojenni w obozach Wehrmachtu*, [In The Distorting Mirror. The Prisoners – of-War in the Wehrmacht-run camps], Opole 2010.

⁴⁰ Autorkom nie udało się zidentyfikować wszystkich autorów prac.

⁴¹ Np.: S. Barański, J. Fulkowski, *Projekty znaczków poczty obozowej oflagu II C Woldenberg*, „Filatelista” 1995, nr 12; F. Czech, *Nauczyciele w oficerskich obozach jeńców wojennych w latach 1939-1945*, „Kwartalnik Nauczyciela Opolskiego” 1979, nr 3; Z. Dąbek, *O książce walczącej słów kilka*, „Bibliotekarz Lubuski” 1971, nr 3; S. Fulkowski, *Poezja w oflagu II C*, „Twórczość” 1948, z. 4; R. Galon, *O życiu kulturalno-oświatowym w niektórych oficerskich obozach jenieckich w Niemczech w latach 1939-1945*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne” 1979, t. 9; T. Gutkowski, *Jeszcze o pracy aptekarskiej w obozie oficerskim*, „Farmacja Polska” 1947, nr 3; J. Herzog, *Historia i rozwój poczty obozowej w Dobiegniewie*, „Filatelista” 1956, nr 6; L. Jaśkowski, „Woldenberczycy”. *Lekarze weterynarii w obozie jenieckim Woldenberg*, „Medycyna Weterynaryjna” 1983, nr 7; C. Jeryś, *Walka bez broni*, „Filatelista” 1974, nr 16; L. Karłowicz, *Kurs pszczelarski w obozie jenieckim*, „Pszczelarstwo” 1983, nr 1; J. Kocher, *Teatr obozowy*, „Pamiętnik Teatralny” 1998, z. 1-2; J. Kondracki, *Geografia w obozie jeńców – oflag II C*, „Przegląd Geograficzny” 1945, t. 19; W. Kwiatyński, *Działalność leśników w obozie jenieckim w Woldenbergu*, „Las Polski” 1959, nr 24; J. Luks, *W 20 rocznicę wyzwolenia z oflagu*, „Życie Weterynaryjne” 1965, nr 8-9; E. Łukasiewicz, *Wspomnienia dotyczące pracy Koła Geodetów w obozie*, „Przegląd Geodezyjny” 1946, nr 1; J. Macichowski, *Oflag II C Woldenberg. Koncepcje rozładowania oflagu II C Woldenberg znalazły swój epilog w końcowych dniach stycznia 1945 r.*, „Polska Zbrojna” 2001, nr 11; T. Majewski, *Olimpiada w Dobiegniewie – 1944 r.*, „Filatelista” 1960, nr 20; T. Makowski, *Introligatornia polska w oflagu w Dobiegniewie*, „Bibliotekarz” 1968, nr 2; idem, *Książka i czytelnictwo w obozie jenieckim Woldenberg*, „Roczniki Biblioteczne” 1978, z. 1-2; J. Nozdrzyn-Płotnicki, *Kurs pszczelarski w obozie jenieckim w Woldenbergu-Dobiegniewie*, „Pszczelarstwo” 1984, nr 2; J. Podgóreczny, *Biblioteki i czytelnictwo w obozie jenieckim*, „Przegląd Biblioteczny” 1987, z. 2; W. Pólichłopek, *Igrzyska olimpijskie w obozach jenieckich (1940 i 1944)*, „Łambinowicki Rocznik Muzealny” 1996, t. 19; *Jeńcy wojenni w latach II wojny światowej*; K. Rudzki, *Dziwny teatr*, „Pamiętnik Teatralny” 1963, z. 1-4; R. Siuda, *Olimpijski konkurs poezji w obozie jenieckim II C Woldenberg*, „Kultura Fizyczna” 1965, nr 3; K. Stawiński, *Stomatologia woldenberska*, „Czasopismo Stomatologiczne” 1968, nr 7; W. Stein, *Zaburzenia neuropsychiczne u jeńców wojennych w czasie ich ewakuacji z obozu w Woldenbergu*, „Lekarz Wojskowy” 1965, nr 11; A. Stelmaszczyk-Boruń, *Z badań nad działalnością teatru obozowego w Arnswalde 1940-1941 i Woldenbergu 1941-1945*, „Acta Universitatis Lodzianensis”. *Folia Historica* 1984, nr 19; M. Wallis, *Drzeworyt w obozie II C*, „Życie Literackie” 1946, nr 10; M. Węgrowicz, *Apteka obozowa w obozie jeńców wojennych w Woldenbergu*, „Farmacja Polska” 1946, nr 10.

i w periodykach informacyjnych, kulturalnych, społecznych⁴² poruszano następujące zagadnienia: działalności poczty obozowej, zielerstwa i aptekarstwa, bibliotekarstwa, poezji, muzyki, stomatologii, malarstwa, drzeworytnictwa, teatru, sportu, oświaty i nauki i inne.

Nazistowskie władze III Rzeszy, zakładając obóz jeniecki dla polskich oficerów w Woldenbergu, zapewne nie przypuszczały, iż pomimo panujących tam niekorzystnych warunków powstanie w nim tak ogromne dziedzictwo kulturowe, będące jednym ze świadectw wielkości narodu polskiego.

Oflag II C to blisko siedem tysięcy indywidualnych historii przebywających tam jeńców, z których każda jest warta opowiedzenia i utrwalenia. Część tego dziedzictwa została już zaprezentowana w licznych publikacjach, które powstały dzięki samym woldenberczykom, jak i innym osobom. Opublikowane do tej pory materiały dotyczyły szerokiej gamy zagadnień. Najczęściej poruszonymi wątkami były: codzienność jenieckiej egzystencji, konspiracja, kultura i sztuka, nauka, poczta obozowa, sport, życie polityczne. W zależności od charakteru wydawnictwa, były one mniej lub bardziej szczegółowe, ale istniejące książki w zdecydowanej większości zostały oparte na wspomnieniach woldenberczyków, co z natury powoduje konieczność podjęcia badań nad innymi źródłami, zwłaszcza materiałem archiwalnym, dlatego pomimo tak znaczącej liczby publikacji poruszającej tematykę Oflagu II C i przebywających tam jeńców, zaistniała konieczność stworzenia nowego opracowania, w którym zostaną uwzględnione powstałe w tym zakresie prace, a przede wszystkim zasoby archiwalne z: Archiwum Muzeum Woldenberczyków w Dobiegniewie, Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Opolu-Łambinowicach i Bundesarchiv czy Międzynarodowego Czerwonego Krzyża. Zakończenie pracy nad postulowaną monografią przewiduje się w najbliższym czasie.

⁴² Np.: L. Ben Dor, *Waldenberg camp*, „The Jerusalem Post” 14.10.1976; J. Bolewski, *Woldenberg II C*, „Kurier Szczeciński” 6.02.1960, nr 30; E. Centkowska, *Uniwersytety za drutami: Nauka – Ojczyźnie*, „Za Wolność i Lud” 1972, nr 3; Z. Dąbek, *I te książki mają swoją historię*, „Nadodrże” 1970, nr 4; T. Gasztold, *Olimpiada za drutami*, „Głos Pomorza” 1976, nr 163; K. Górski, *Uniwersytet za drutami*, „Nadodrże” 1974, nr 1; A. Grzesik, *Olimpiada za drutami*, „Dziennik Ludowy” 1983, nr 56; A. Grzyb, *Olimpiada za drutami*, „Dziennik Ludowy” 1983, nr 56; S. Harasymowicz, *Opowieść jeńca*, „Dziennik Polski” 1966, nr 43; E. Hermach, „Czarny fundusz”, „Za Wolność i Lud” 1970, nr 16; W.P. Jans, *Od siatkówki do Olimpiady*, „Nadodrże” 1976, nr 4; S. Kobyliński, *Oflagowcy*, „Kurier Polski” 1978, nr 68; D. Kret, *Ci z tamtego września*, „Głos Szczeciński” 1983, nr 213; N. Książkiewicz, *Woldenberg*, „Głos Wolsztyński” 1963-1964, nr 141-154; J. Księski, *Olimpiada*, „Zwierciadło” 1980, nr 10; W. Lemiesz, *Pacjent „P 9819”. Na linii Wehrmacht – oflag II C – Obrzyce*, „Gazeta Lubuska” 1986, nr 273; Z. Łukaszewicz, *Horyzont za drutami*, „Nadodrże” 1983, nr 18; K. Mazurkiewicz, *Wojna w eterze plutonu „R”*, „Kujawy” 1974, nr 8; S. Merło, *Studia akademickie w oflagu*, „Kultura” 1956, nr 7-8; T. Monka, *Polskie drogi woldenberczyków*, „Trybuna Robotnicza” 7.09.1987, nr 208; Z. Pacak-Kuźmirski, *Walka za drutami*, „Wrocławski Tygodnik Katolików” 1965, nr 27; J. Podgóreczny, *To był niezwykły księgozbiór*, „Ilustrowany Kurier Polski” 1987, nr 294; A.R. Potocki, *Kawiarenka pod muszką*, „Życie” 2000, nr 299; *Przypominamy!*, *Woldenberg – oflag II C*, „Kurier Szczeciński” 5.02.1960, nr 30; *Stawką było życie*, „Ziemia Gorzowska” 1986, nr 19; *Twórczość za drutami*, „Gazeta Krakowska” 1983, nr 26; *Udana ucieczka. Koleje losu więźnia*, „Gazeta Pomorska” 1985, nr 94; B. Żarczyński, *Wspomnienia woldenberczyka. Ucieczka z niewoli*, „Morze i Ziemia” 1986, nr 29-30.

Bibliografia

1. Banach F., Życie jeńców polskich w obozie Woldenberg 1940-1945, Dobiegniew-Warszawa 1996.
2. Bartelski L., Polscy pisarze współcześni, [w:] Słownik artystów plastyków, Warszawa 1972.
3. Borkowski A., Zerwane sieci, Warszawa 1984, s.
4. Brandys M., Wprawa do oflagu, Warszawa 1955
5. Brzezicki A., Woldenberczyk. Fragment wspomnień Arkadego Brzezickiego, Warszawa 2009
6. Brzezicki A., Z mojego życia. W 100. rocznicę urodzin, Warszawa 2007.
7. Bukowski A., Sercem po ugorze. Wiersze obozowe, Toruń-Gdańsk 1989.
8. Bukowski A., Za drutami oflagów. Dziennik oficera 1939-1945, Warszawa 1993.
9. Brzezicki A., Za drutami, [w:] Olimpijskie laury, Warszawa 1980.
10. Christinasen C., Seven years among prisoners of war, Athens OH 1994.
11. Dembek W., Wspomnienie o ppor. Waławie Mikołaju Dembku, Warszawa 2010.
12. Drut opasał w krąg. Antologia poezji jenieckiej z lat 1939-1945, wybór i oprac. R. Bednorz, Opole-Częstochowa 1984.
13. Drzyzga B., Drogi do wolności: ucieczki z oflagu II C Woldenberg do AK, Dobiegniew-Warszawa 1996.
14. Dyjniecki J., Kriegsgefangerer 159 wraca do domu, Warszawa 1982.
15. Dzienniki jenieckie polskich oficerów w niewoli Wehrmachtu, oprac. W. Lewicki, Warszawa 2007.
16. Fularski J., Według gwiazd na wschód. Moja ucieczka z oflagu i inne przeżycia, oprac. W. Wróblewski, Międzychód, [brak roku wydania].
17. Grajewski H., Litwin J., Polski słownik biograficzny, 1972, t. XVII.
18. Gasztold T., Życie kulturalne w obozach jeńców wojennych na Pomorzu Zachodnim w latach 1939-1945, Koszalin 1977.
19. Jaworska J., Polska sztuka walcząca 1939-1945, Warszawa 1985.
20. Kisielewicz D., Oficerowie polscy w niewoli niemieckiej w czasie II wojny światowej, Opole 1998.
21. Korzeniowska J., Melpomena walcząca, Warszawa 1977.
22. Kotański W., Kronika środowiska Woldenberczyków Pomorza Zachodniego w Szczecinie: 1956-1981, Dobiegniew-Warszawa 1996.
23. Kruk-Kuchcińska M., Rezler-Wasielewska V., Wickiewicz A., W krzywym zwierciadle. Jeńcy wojenni w obozach Wehrmachtu, [In The Distorting Mirror. The Prisoners – of-War in the Wehrmacht-run camps], Opole 2010.
24. Kuropieska J., Obozowe refleksje, Warszawa 1974 oraz Kraków 1985.
25. Migawki z życia obozowego. Oflag II C – Woldenberg N/m 1940-1945. Dodatek do woldenberskich zeszytów wydany z okazji XIV Krajowego Zjazdu Woldenberczyków dn. 8-9.09.1995 r. w Dobiegniewie dn. 10.09.1995 r. w Barlinku-Dziedzicach, Dobiegniew-Barlinek-Dziedzice 1995.
26. Nowicki-Siła A., Obóz jeńców II C, Kraków 1970.
27. Oflag II C Woldenberg, Warszawa 1984.
28. Olesik J., Oflag II C Woldenberg, Warszawa 1988.
29. Piekarski S., Polskie teatry jenieckie w Niemczech 1939-1945, t. 1, Warszawa 2001.
30. Pollack J., Jeńcy polscy w hitlerowskiej niewoli, Warszawa 1982.
31. Rzepecki J., Wspomnienia i przyczynki historyczne, Warszawa 1957.
32. Rzewski A., Pamiętnik jeńca, Warszawa 1986.
33. Ostoja A., Tirolinka, Łódź 1968.

34. Starzyńska M., *Legenda lat czterdziestych*, Warszawa 1971.
35. Toczewski A., *Oflag II C Woldenberg w Dobiegniewie*, Dobiegniew 2009.
36. Tomiczek H., Zarudzki M.S., *Jeniecka konspiracja wojskowa w oflagu II C Woldbenberg*, Poznań 1989.
37. Tyrakowski W., *Pluton „R”*, Warszawa 1970.
38. *Walka Woldenberczyków z III Rzeszą 1939-1945*, Dobiegniew-Warszawa 1998.
39. Wirpsza W., *Pomarańcze na drutach*, Warszawa 1964.
40. „Wizytacja oflagu II Woldenberg przez wizytatorów Międzynarodowego Czerwonego Krzyża Genewa-Szwajcaria w latach II wojny światowej”, materiał zebrany przez W. Kotańskiego, Dobiegniew-Warszawa 1997, z. 25.
41. Zaćmiński A., *Życie polskie w oflagu II C – Woldenberg*, Dobiegniew-Warszawa 1997.
42. Ziemiński W., *Wrzesień... Oflag... Wyzwolenie...*, Warszawa 1963.
43. *Życie religijne w Ofł.[agu] II C – Woldenberg 1940-1945*, materiał zebrany przez W. Kotańskiego, Dobiegniew-Warszawa 1992.

Polish elite in German captivity. About the prisoners and Oflag II C Woldenberg in monographs

Abstract

The article presents the results of literature research related to the issue of Oflag II C Woldenberg, which operated in 1940-1945. This article discusses the monographic publications devoted to the above said camp. The whole has been supplemented with information about other publications, which raised issues of the camp itself as well as prisoners staying there during the Second World War in the Woldenberg camp. The material is a continuation of an earlier publication titled 'Prisoners of Oflag II C in the press releases', which was published in the conference proceedings volume titled 'The cultural heritage of the border region', V. 4. ed. E. Skorupska-Raczynska, J. Rutkowska in Gorzow Wielkopolski, 2011.

Keywords: Oflag II C Woldenberg, World War II, history